

Az abszolút szuperlatívusz izoglosszáiról

ROBERT AUSTERLITZ magyar nyelvű cikkgyűjteményében (Nyelvek és kultúrák Eurázsiaiban. Válogatott tanulmányok. Válogatta, szerkesztette és fordította SIMONCSICS PÉTER. Bp., 1992.) két rendkívül szubtilis areális nyelvészeti tanulmány szól az általa abszolút szuperlatívusznak nevezett jelenség, azaz a 'nagyon' kifejezésének különböző típusai európai elterjedéséről (i. m. 282—303). A 'nagyon' jelentésű szók szintaxisának

és szemantikájának (pl.: ANNA WIERZBICKA, *Semantic Primitives*. Frankfurt, 1972. 85—90; DWIGHT BOLINGER, *Degree Words*. The Hague–Paris, 1972.) problematikáját nem is érintve, érdemes megjegyezni, hogy a hagyományos terminológia szerint (AUSTERLITZ i. m. 293) az abszolút szuperlatívuszhoz (pl. *nagyon nagy*) képest van komparatívusz (pl. *nagyobb*) és relatív szuperlatívusz (pl. *legnagyobb*); ráadásul olykor az abszolút szuperlatívusz szinonimája — nem a legszerencsésebb módon — elatívusz, ami más értelemben is használatos (pl. RUDI CONRAD, hrsg., *Lexikon sprachwissenschaftlicher Termini*. Leipzig, 1988. 62). Az újabb mondattani vizsgálatok szerint szintaktikai viselkedését tekintve a *nagyon* az úgynevezett nyomatékos (emfatikus) határozók közé tartozik, s némely tekintetben hozzá hasonló disztribúciót mutat például az *azonnal*, *bízást*, *ismét*, *rogyásig*, *szintűgy*, *végleg* (PRÓSZÉKY GÁBOR, *Határozók, szabad határozók: ÁNyT. XVII*. 1989. 213—40). Az 1980-as években a német „partikológia” képviselői foglalkoztak igen behatóan egyes partikulák — köztük a fokozó partikulák (*Steigerungspartikeln*, pl. német *sehr*) — mondattanával és kommunikatív funkciójával (pl. GERHARD HELBIG, *Lexikon deutscher Partikeln*. Leipzig, 1988. 46—9).

AUSTERLITZ maga is jelzi, hogy az általa áttekintett negyven európai nyelven belül is nyelvjárási adatok bevonása az általa felállított izoglosszákat alaposan átrajzolhatja (i. m. 303). Ő maga a magyarból areális szempontból a *nagyon* és *igen* alakokat vette fel, az alábbiakban az ezekkel rajzolt képet egészíteném ki az *erősen* szóval (amelyet a Brassóhoz is kötődő és magyarul jól tudó AUSTERLITZ nyilván ismert), továbbá néhány távolabbra, főleg Európából Ázsiába és valamelyest Afrikába átvezető megjegyzéssel, mintegy harminc további nyelv idevágó adatainak bevonásával. Jelen sorok így AUSTERLITZ cikkei néhány finomítási és kiterjesztési javaslatot is tartalmazó, magyar szempontú átfogalmazásának tekinthetők. (AUSTERLITZhez hasonlóan számos általánosan hozzáférhető kézikönyvből vett adat eredetére nem hivatkozom.)

AUSTERLITZ megállapítása szerint „azok a mechanizmusok (alakok, szavak és ezek kombinációi), amelyek a kategória kifejezésére szolgálnak, állandó versengésben állnak egymással”, s „a versenytársak főképp a stílus (újdomság, erő, elegancia, túlzás) felől kapnak biztatást” (i. m. 293). Tanulmányaiban két egymáshoz kapcsolódó kérdést is felvetett: „Az egyik a változások ütemére vonatkozik, amelyben a szuperlatívusz kialakítását szolgáló mechanizmusok váltják egymást. A másik pedig a standardizáció és annak a nyelvre és a kreatív folyamatokra gyakorolt dermesztő hatásának kérdése” (i. m. 293—4). AUSTERLITZhez hasonlóan csak a stílrisan legsemlegesebb változatokkal foglalkozom — bár éppen AUSTERLITZ talált a magyar túlzó jelentésű *állati* (*állatira*, *állatian*), *baromi* (*baromira*, *baromian*) és *marha* (*marhára*) szókhöz megfelelőt a francia *vachement* személyében (i. m. 293, 297). Ez a kifejezőmód egyébként egészen távoli nyelvekben is megvan, így például a kolumbiai, észak-kecsua ingában, ahol a — 'nagyon' jelentésében a *yapa* és *pinu* riválisaként — spanyol *animal* jövevényszó jelentése 'állat; nagyon' (STEPHEN H. LEVINSOHN, *The Inga Language*. The Hague–Paris, 1976. 136; nem tudok arról, hogy a spanyol bármely változatában lenne-e az *animal* 'állat' szónak 'nagyon' jelentése). Talán izoglosszát alkot abszolút szuperlatívuszként a magyar *kurva* (*kurvára*) is a szomszédos nyelvekbeli megfelelőinek hasonló használatával. Az egymással versengő, rivalizáló kifejezések (kváziszinonimák) némelyike (pl. *halálisan elfárad*, *halálisan beleszeret*) vagy csak meghatározott stílusrétegben, vagy csak meghatározott kifejezésben fordulhat elő (HADROVICS LÁSZLÓ, *Magyar történeti jelentéstan*. Rendszeres gyakorlati szókincsvizsgálat. Bp., 1992. 277). Újabbán világszerte terjedő, erőteljes és — az angolon kívül — újszerű kifejezőmód a *bloody* 'véres; nagyon', amely az angol szlengből 1780-tól adatolható.

Valószínű, hogy a 'nagyon' jelentésű szók — miként általában a határozószók, illetve a komparatívusz és szuperlatívusz különböző formái — a világ nyelveiben viszonylag kései fejlemények, s gyakran kapcsolódnak szinkronikusan vagy legalábbis etimológiájuk révén valamely más jelentésű szóhoz, vagy — ami igen gyakori jelenség — egy eredetileg más jelentésű szó használatos polisziémia révén 'nagyon' jelentésben. AUSTERLITZ különösen öt ilyen esetet vizsgált, amikor MAGNITUDO esetében a 'nagy', a POTES-TAS esetében az 'erős', a TOTALITAS esetében a 'minden' vagy 'teli', a QUANTITAS esetében a 'sok' jelentésű szó, a KRIPTO-DEIXIS esetében valamely névmás szerepel 'nagyon' jelentésben. Az átlátható kapcsolat módja lehet szabályos polisziémia vagy például a 'sok', 'nagy', 'erős', 'minden' jelentésű szókból, egyes névmásokból való képzés. A csak etimológiájuk révén ismert alapjelentésű vagy tisztázatlan etimológiájú szók opálosak. AUSTERLITZ definíciója szerint átlátható az, ami „a naiv anyanyelvi beszélő által kapcsolatosnak tartott”, ennek antonimája az opálos (i. m. 295). Másik megfogalmazásában „átlátható” esetben a „szemantikai átfedés” a két elem „között olyan jellegű, hogy a szinkronikus kapcsolat a kettő között a nyelv naiv beszélője számára is világos” (i. m. 283). AUSTERLITZ átlátható vs. opálos ellentétpárjának megfelelői TELEGDI ZSIGMONDNÁL az átlátszó (transzparens) vs. homályos és a motivált vs. motiválatlan ellentétpárok (Bevezetés az általános nyelvészetbe. Bp., 1977. 54—5, 160—2).

Magyar szempontból AUSTERLITZ kategóriái közül három, a MAGNITUDO, POTES-TAS és KRIPTO-DEIXIS érdekes, a QUANTITAS és TOTALITAS pedig más európai nyelvekben, Európában elsősorban más areákban fordulnak elő. A POTES-TAS és QUANTITAS érdekessége, hogy mindkettő átvezet Európából Ázsiába, mégpedig a Kaukázuson át, illetve a POTES-TAS inkább tőle északra, a QUANTITAS inkább tőle délre. Nyilvánvaló, hogy számos praktikus ok indokolhatja Európa egységes egésznek való kezelését, de kimondottan nyelvészeti, areális nyelvészeti indok erre aligha létezik. Nem különösebben meglepő, hogy az areális kép itt sem fedi a genetikait. (Kivételes például a skandináv nyelveknek a QUANTITAS-övezethez való egyöntetű tartozása.) Az abszolút szuperlatívusz különböző kifejezőmódjainak izoglosszái egészen másképp vezetnek át Európából Ázsiába, mint a nagy nyelvcsaládok, ugyanakkor látnivaló, hogy általában az indoeurópai nyelvek inkább a QUANTITAS, a török és uráli nyelvek inkább a POTES-TAS övezetébe esnek. Nagy tömbökben — amennyire az általam átnézett anyag alapján meg tudom ítélni — ezen az útvonalon a POTES-TAS és a QUANTITAS jelentkeznek, a MAGNITUDÓnak inkább csak szórványos képviselői vannak (grúz *metad*, mongol *ih* — mindkét nyelvben több riválissal — stb.).

PAIS DEZSŐ megállapítása szerint „lappangó hasonlítású fokozó kifejezések az újabb nyelvállapotban a valószínűleg finnugor eredetű *igen* adverbiummal (...) és a *nagy* melléknév *-n* határozóragos formájával alakulnak”, s mellettük megemlíti még a göcseji, hetési és őrségi nyelvjárásokból több alakváltozattal ismert *szeren* 'nagyon' határozószót is (MNY. LXIII, 134). Elképzelhető, hogy ez a *szeren* a német *sehr* 'nagyon' honosító képzős (erről HADROVICS i. m. 122) átvétele. A mai magyarban a 'nagyon' kifejezésére a *nagyon* a legáltalánosabb, legsemlegesebb; az *igen* is köznyelvi, de választékos; az *erősen* nyelvjárási (de a csak köznyelvet ismerők számára is érthető e jelentése). Közülük a korai magyar nyelvemlékekben általában az *igen* fordul elő, s a korai szójegyzékekben is a latin *valdē* és *multum* megfelelője általában *igen* (RMG1. 348, SZENCZI MOLNÁR ALBERT szótárában is, 1604.). A *nagyon* is korán (talán a XV., de legkésőbb a XVI. században) megjelent nyelvünkben. Az *erősen* — az *igen* szóval versengve — már legalább a XVIII. században megjelent, így PÁPAI PÁRIZ FERENC és BOD PÉTER latin-magyar szótárában a *valdē* megfelelőjeként (1767. 574). Általában az erdélyi és moldvai nyelvjárásoknak és — ha lehet ilyenről beszélni — az erdélyi magyar regionális köz-

nyelvnek egyik feltűnő sajátossága az *erősen*, sőt esetenként az *erőst* szónak 'nagyon' jelentésben való használata (ÚMTsz. II. E–J. 1988. 209–10), közülük az *erőst* elsősorban a székely és a csángó nyelvjárások sajátossága (CsángSz. 33), gyakran az *igen* változattal is versengve (CsángSz. 64). Egyes mai háromszéki nyelvjárásokban is az *erőssen*, *erőst* és *igén* egyaránt használatos (NEMES ZOLTÁNNÉ—GÁLFFY MÓZES—MÁRTON GYULA, Torjai szójegyzék. Sepsiszentgyörgy, 1974. 51, 86). Torján is feljegyezték a *szént igaz* kifejezést (i. m. 161), amely a köznyelvben (*szent igaz*) is használatos a *szín-igaz* mellett, s az e két kifejezésmódban szereplő *szent* és *szín* előszeretettel kísérik az *igaz* szót, és még néhány más melléknévhez is járulhatnak (*szintiszta* stb.) szuperlatívusz-szerűen. A Vajdaságba (Hertelendifalva, Székelykeve, Sándoregyháza) telepített bukovinai székelyek nyelvében az *igén* mellett (PENAVIN OLGA—MATIJEVIC LAJOS, Székely szójegyzék. Újvidék, 1980. 37) az *erőst*, sőt a képzőt megkettőző *erőstöt* (i. m. 22) is használatos az abszolút szuperlatívusz kifejezésére.

Röviden érdemes megemlíteni, hogy a *felette* és *fölötte*, valamint a középfokjeles *felettebb* és *fölöttébb* változatok a XV. századtól, legkorábbi nyelvemlékeinktől szerepelnek 'nagyon; túlságosan' jelentésben (megtalálhatók így SZENCZI MOLNÁR ALBERT, PÁPAI PÁRIZ FERENC és BOD PÉTER idézett szótáraiban is). Ma választékosnak, archaizálónak számítanak, s a nyelvjárásokból is viszonylag ritkán regisztrálják őket (pl. *fölöte*: SzlavSz. I, 278). A XIX. században a *felette* stb. változatok az abszolút szuperlatívusz kifejezésének viszonylag népszerű és semleges eszközei lehettek. Erre utal például az, hogy BALLAGI MÓR német–magyar szótárában (Új teljes német és magyar szótár. Pest, 1854. 594) a német *sehr* megfelelői „*igen, fölötte, nagyon*”.

AUSTERLITZ nyomán, az ő adatait átrendezve, az *erősen* bevonásával az abszolút szuperlatívusz magyar vonatkozású izoglosszái a következők (1: magyar, 2: szerbhorvát, 3: román, 4: cseh, 5: szlovák, 6: felső szorb, 7: ukrán, 8: belorusz; praktikus okokból több környező nyelvet elhagytam, így a németet, szlovént és lengyelt):

	1	2	3	4	5	6	7	8
KRIPTO-DEIXIS	+	+	+	–	–	–	–	–
POTESTAS	+	+	+	+	–	–	+	+
MAGNITUDO	+	+	–	+	+	+	–	+

A magyar a környező nyelvek közül tehát a szerbhorvátal három, a románnal, csehvel és az areálisan nem különösebben közeli belorusszal két-két kifejezésmódban osztozik. A környező nyelvek közül a leggazdagabb kifejezésrepertoárral a szerbhorvát rendelkezik, ahol a MAGNITUDÓt képviselő *veoma* és az opálos *vrlo* mellett nyelvjárásokban megvan a QUANTITAS-t képviselő *mnogo* ('sok; nagyon') és a TOTALITAS-t képviselő *puno* ('teli; nagyon'), a POTESTAS-t és a KRIPTIO-DEIXIS-t képviselő *jako* is.

Ami a KRIPTO-DEIXIS-t illeti, AUSTERLITZ fejtegetéseinek kiindulópontjául PETAR SKOK azon észrevétele szolgált, mely szerint a szerbhorvát *jako* 'erős' és a román *tare* 'erős' izoglosszáat alkotnak, amennyiben mindkettő etimológiailag deiktikus eredetű, s ráadásul — ezt már AUSTERLITZ teszi hozzá — mindkettő előfordul 'nagyon' jelentésben is (i. m. 282). Harmadik társuk, a magyar opálos *igen* (egyben a XVI. századtól a legáltalánosabb igenlő felelőszó) valószínűleg az *e- ~ i-* mutató névmástő *igyen* származékával áll kapcsolatban — talán belőle keletkezett, szóhasadásos származéka. AUSTERLITZ véleménye szerint valószínűleg az *így : úgy, így : úgyan* deiktikus paradigma *igyen* eleme helyére lépett (i. m. 287, 296).

A magyartól egészen távol álló nyelvekből is akad példa arra, hogy a 'nagyon' jelentésű szó — miként az *igen* igenlő felelőszóként is — többrétű, alapvető funkciót tölt be. Például a szamoaiiban a *lava* egyik jelentésében — több riválissal — 'nagyon', de emellett szerepel olyasféle kifejezésekben is, mint a *talofa!* köszönésre visszaköszönésül *talofa lava!*, a *fa'afetai lava* 'köszönöm szépen' (vagy fokozásaképpen *fa'afetai tale lava* 'nagyon szépen köszönöm') és az egyes szám első személyt hangsúlyozó 'o *a'u lava* 'én magam' ('o a névszó határozottságát kiemelő grammatikai partikula, *a'u* 'én'; C. C. MARSACK, *Teach Yourself Samoan*. London, 1962. 57), sőt az igenlés egyik kifejezésében (*o lea lava*) is szerepelhet (MARSACK i. m. 175).

A POTESTAShoz tartozik a szlovén opálos *zelo* etimológiája révén, a cseh *moc*, a keleti szláv nyelvek kifejezései (belorusz *duža*, ukrán *duže*, orosz *sil'no* és *zelo*), a román *tare* és a többé-kevésbé átlátható *foarte*, korábbról a latin *valdē*, távolabbról a breton *forzh* (több riválissal), az észti *väga*, s talán a POTESTAS a legáltalánosabb kifejezésmód a török és az uráli nyelvekben.

A POTESTAS-övezet Kelet-Európából Ázsiába vezető sávjába tartozik egyrészt az orosz opálos *očen'* gyengébb riválisai közül az átlátható *sil'no* és a régies, opálos *zelo*, másrészt egy sor török, harmadrészt több uráli nyelv. Bár se a török, se az uráli nyelvek idevágó anyagának szisztematikus átvizsgálására nem vállalkozhattam, annyi bizonyos, hogy például a zürjén *jona* (D. R. FOKOS—FUCHS, *Syrjänisches Wörterbuch*. Bp., 1959. 332—3), a vogul *näüris* és *peχ* (ez utóbbi török jövevényszó; MUNKÁCSI BERNÁT—KÁLMÁN BÉLA, *Wogulisches Wörterbuch*. Bp., 1986. 355, 428), mindkét nyelvben 'erősen; nagyon' jelentéssel és több riválissal, a POTESTAShoz tartoznak. Ugyancsak ide kapcsolódik a csuvas *pitē* 'erő; erős; nagyon' (riválisa a *čän* 'valódi, igazi; nagyon'). Magában a törökben (a törökországiban, „oszmánban”) a már opálos *pek* verseng a *çok* szóval (*pek çok* 'nagyon sok'), a gagauzban a POTESTAS-t a *pek* még átláthatóan képviseli. A karacsáj-balkárban, kazahban stb. az ótörök formát őrző *bek*, a baskirban *bik*, a tatár egyes változataiban, például BÁLINT GÁBOR gyűjtésében *bik* 'erős; nagyon' (Kazáni-tatár nyelvtanulmányok II. Kazáni-tatár szótár. Bp., 1876. 160), KÚNOS IGNÁC karaim gyűjtésében *bik* ~ *bek* (KAKUK ZSUZSA, *Ein krimkaraimisches Wörterverzeichnis*. AOr. XLV. 1991. 347—401; ugyancsak *bek* szerepel egy újabb karaim szótárban: N. A. BASKAKOV et al., *Karajimsko-russko-pol'skij slovar'*. Moszkva, 1974. 148) 'erősen; nagyon', a türkménben pedig — több riválissal — *gati* 'erősen; nagyon'. Az altaji nyelv egyik északi, úgynevezett lebed nyelvjárásában három forma verseng: az átlátható *onjok* ('határtalan; nagyon') és *tij* ('erős; nagyon'), valamint az opálos *sraj* (N. A. BASKAKOV, *Dialekt lebedinskix tatar-čalkancev* [kuu-kiži]. Moszkva, 1985. 32). A *bik* 'nagyon' jelentésben, több riválissal, tatár jövevényszóként az udmurtból is ismert (MUNKÁCSI BERNÁT, *A votják nyelv szótára*. Bp., 1896. 617), a mordvin nyelvekben (az erzában és moksában) a szintén opálos jövevényszó *pek* 'nagyon' jelentésben egészen általános (JUHÁSZ JENŐ, *Moksa-mordvin szójegyzék*. Bp., 1961. 118).

A szamojéd nyelvek sokféle módon, köztük POTESTAS révén fejezik ki az abszolút szuperlatívuszt (M. ALEXANDER CASTRÉN, *Grammatik der samojedischen Sprachen*. Szentpétervár, 1854. 602—3). Például a szölkup három kifejezésformát is ismer: az opálos (valószínűleg POTESTAS-t képviselő török jövevényszó) *qätälä* (ERDÉLYI ISTVÁN, *Selkupisches Wörterverzeichnis*. Tas-Dialekt. Bp., 1969. 147), valamint az átlátható *orsä* ('erő'; i. m. 170) és a többé-kevésbé deiktikus eredetű *namänti* ('olyan mértékben', vö. *mänti* 'mérték', i. m. 147).

A POTESTAS valamelyest a több nyelvcsaládot átfogó kaukázusi areában, annak északi részén is elterjedt. Bizonyára a POTESTAS-t képviselik az oszét riválisok közül a *tiing* (feltűnően hasonló az egyik idézett altaji példa) és az *ittaeg*. A grúzban a *dzalian* és

dzalze (mindkettő a *dzala* 'erő' szóból), a *metad* (*meta* 'nagy' szóból) és a *p^hriad* (? < 'kiváló') versengenek. (Így egyébként a grúz a vele nem rokon és tőle areálisan is távol eső szerbhorváthoz nagyon hasonló riválisokat ismer: *dzalian*, *dzale* : *jako*, *metad* : *veoma* és valószínűleg *p^hriad* : *vrlo*.) A dagesztáni arcsiban az opálos *birdan* és a *kutak* 'erő' szóból képzett *kutákši* versengenek (A. JE. KIBRIK et al., Arčinskij jazyk. Teksty i slovari. Moszkva, 1977.).

A MAGNITUDÓt képviseli a belorusz és szlovák *vel'mi*, a cseh *velmi*, *velice*, a felső szorb *wulcy*, a szerbhorvát *veoma*. A közép-európai MAGNITUDO-övezet így nagyjából lefedi a szóeleji hangsúly prozódiai areáját (magyar, szlovák, cseh és a két szorb nyelv). A MAGNITUDÓhoz tartozik például egy olyan egészen távoli nyelv is, mint a tahiti, itt a *rahi* ('nagy') és *roa* ('hosszú'), valamint összetételük a *rahi roa* a főbb riválisok az abszolút szuperlatívusz kifejezésére. Érdemes megjegyezni, hogy egyes nyelvekben a MAGNITUDO és a QUANTITAS szinkretizmust mutat, például a szamoaiiban a *tele* — több riválissal (így az idézett *lava* szóval) — 'nagyon' jelentése mellett 'nagy; sok' (MARSACK i. m. 153).

A TOTALITAS szórványos európai elterjedését mutatja a szlovén *celo* 'egész, teljes, ép; nagyon', szerbhorvát *puno* 'teli; nagyon' (AUSTERLITZ i. m. 285, 296), a lett *visai* 'egész; minden; nagyon' (i. m. 295). A baszkban a sok rivális formából talán a legáltalánosabb *oso* 'teljes, egész; egészséges; nagyon', valamint a *gustia* 'minden' szóval kapcsolatos *gustiz* 'nagyon' (i. m. 298).

AUSTERLITZ behatóan tárgyalta az európai QUANTITAS-övezetet, amelynek északi és déli együttes elterjedése szerint talán az intenzív partmenti élet standardizálódott újítása: északon megvan a skandináv nyelvekben és a lappban (izlandi és feröeri *mjög*, dán és norvég *meget*, svéd *mycket*, lapp — több riválissal — *ollo*, mind 'sok; nagyon': AUSTERLITZ i. m. 299), délen az összefüggő terület Ibériától Szardínián, Itálián és a Balkánon keresztül egészen Törökországig tart (i. m. 283, 300), s tegyük hozzá: folyamatosan tovább vezet Örményországon (órmény *bazun*, mai örmény *šat* 'sok; nagyon') és Iránon át Indiába, s ma a Földközi-tenger teljes térségében az abszolút szuperlatívusz kifejezésének szinte egyeduralkodó módja. Valószínűleg az indoeurópai nyelvek körében a sokféle mód közül a QUANTITAS a legnépszerűbb az abszolút szuperlatívusz kifejezésére.

A török *çok* 'sok; nagyon' nem okvetlenül az újjörög *polú* 'sok; nagyon' tükrözése (AUSTERLITZ i. m. 297), könnyen lehetett mint a perzsa is (óperzsa *vasaiy*, újperzsa *xejli* és *besjār*, valamennyi 'sok; nagyon') és ugyanerre a mintára alakult egyes dagesztáni nyelvekben is, például udi *kele* ~ *kölö* (VOLOŠIL GUKAS'AN, Udinsko-azerbajdzansko-russkij slovar'. Baku, 1974. 148, 294), tabaszaran *gizáf* (P. K. USLAR, Tabasarsanskij jazyk. Tbiliszi, 1979. 425, 643), mindkettő 'sok; nagyon'. A 'sok; nagyon' poliszémia vonala jóval tovább vezet Ázsiában, így a hindiben is — *ati* és *atyant* 'nagyon' mellett — van *bahut* 'sok; nagyon'. A cigány számos változatából ismert, szintén a QUANTITAST képviselő *but* 'sok; nagyon' (AUSTERLITZ i. m. 300) egyben a hindi *bahut* etimológiai megfelelője. A szanszkritban is megvolt a *bahu* 'sok; nagyon' (több újind nyelvben megvan a folytatása mindkét jelentésében), s így a QUANTITAST képviselő latin (*multum*), óperzsa, órmény és szanszkrit arra engednek következtetni, hogy az indoeurópai nyelvekben a QUANTITAS nemcsak a legelterjedtebb, hanem talán a legrégebb eszköz is egyben az abszolút szuperlatívusz kifejezésére. A szingalézben a riválisok közül a szanszkritot folytató *bohoma* 'sok; nagyon' a QUANTITAST, *itā(ma)* a KRIPTO-DEIXIST (*itā* 'így') képviselik, az opálos *ati* pedig prefixumszerűen viselkedik, nagyjából úgy, ahogy a spanyol *re-* (pl. *rebueno* 'nagyon jó').

A Földközi-tenger térségének déli részében is a QUANTITAS dominál. A klasszikus arab forma a *ġiddan* a *ġadd* 'komolyság, buzgalom, fontosság' szó határozói akkuzatívuszos származéka. (A magyarban — a székely és a csángó nyelvjárásokban — az *erőst* van képezve határozói akkuzatívusszal.) Ez a forma a mai nyelvjárások közül megvan az egyiptomiban (*ġiddan*), a többi nyelvjárás általában a 'sok; nagyon' polyszemiával él (közel-keleti, például szíriai és jemeni *ktīr* [*ktīr-ktīr* 'nagyon sok'], magrebi *bəzzāf*, mauritániai *yāsər*), s a máltai kifejezőmódjai is lényegében a QUANTITAShoz tartoznak (AUSTERLITZ i. m. 297). Opálosak a tunéziai *barša* és iraki *kullīš* (? < 'tökéletes') változatok. Az arab nyelvjárások közül az egyiptomiban a *ġiddan* riválisaként *‘dwi* a POTESTAS-t képviseli (irodalmi arab *qawwī* 'erős'). Az egyiptomi POTESTAS magyarázatául, AUSTERLITZ szellemében, aki a QUANTITAS terjedését igyekezte viking és velencei hajós útvonalakkal magyarázni, felemlíthetők az Egyiptomba a Fekete-tenger északi partjainak vidékéről és az Észak-Kaukázusból behurcolt mamelukok (vö. például WILHELM HEYD nyomán TARDY LAJOS, A tatárországi rabszolgakereskedelem és a magyarok a XII—XV. században. Bp., 1980. 72—4).

Afrika nagy részét átugorva érdemes megjegyezni, hogy az afrikaansban *baie* 'sok; nagyon', viszont a németalföldi (holland, flamand) átlátható *zeer* 'fájdalom, kín; fájdalmas; nagyon' (AUSTERLITZ i. m. 299) és a német opálos *sehr* 'nagyon' afrikaans megfelelője *seer* 'seb; fájdalom'. (Érdemes még megemlíteni a holland *zeer* két szintén átlátható riválisát is: *erg* 'gonosz; nagyon' és *wel* 'jól; nagyon').

Két alapvető stratégia létezik valamely szomszédos nyelv abszolút szuperlatívuszának átvételére. Az egyik nagyon elterjedt jelenség az adott típusnak megfelelő tükörfordítás, amivel átlátható kifejezőmód nyerhető. Például talán román, szerb és magyar hatásnak is tulajdonítható, hogy a bánáti svábben a német köznyelvi, opálos ('sebes, fájdalmas' etimológiájú) *sehr* 'nagyon' (AUSTERLITZ i. m. 294, 299) nyelvjárási megfelelői között — az *arich* (köznyelvi *arg*) és *hart* mellett — a *stark* 'erős' is szerepel (JOHANN WOLF, Banater deutsche Mundartenkunde. Bukarest, 1987. 218). Másik, szintén elterjedt, de általában opálos kifejezőmódot eredményező eljárás az adott szó jövevényszóként való átvétele. Például az isztrorománban szerbhórvát jövevényszók szolgálnak az abszolút szuperlatívusz kifejezésére: *iăco* és *vărlo* (AUGUST KOVAČEC, Descrirea istroromânei actuale. București, 1971. 154). Az azeriből terjedt el a *lap* 'nagyon' a tatban, taliban (számos riválissal, L. A. PIREJKO, Tališko-russkij slovar'. Moszkva, 1976.), egyes da-gesztáni nyelvekben, például buduh *lap* (U. A. MEJLANOVA, Buduxsko-russkij slovar'. Moszkva, 1984. 101) és hinalug *lap^h* (A. JE. KIBRIK et al., Fragmenty grammatiki xinalugskogo jazyka. Moszkva, 1972. 335).

Valószínűleg AUSTERLITZ kategóriái általában is jól használhatók a világ nyelveinek az abszolút szuperlatívuszt kifejező különböző mechanizmusainak jellemzésére. Az általa felállított kategóriakészlet nyilvánvalóan bővíthető, például a VERITAS (vö. ír *fior*, walesi *gwir*, mindkettő 'igaz; nagyon', etimológiáját tekintve az egyébként opálos angol *very* [AUSTERLITZ i. m. 292, 298], továbbá csuvas *čän*, guaraní — több riválissal — *eté*), FEROCITAS (malgas *dia* 'vad; nagyon', több riválissal), SEMEL (indonéz *sekali* és jávai *pisan* 'egyszer; nagyon', mindkét nyelvben több riválissal) kategóriák felállításával, illetve olyan mechanizmusok vizsgálatával, mint — az Európában a baszkból, finnből és törökből (AUSTERLITZ i. m. 298), Ázsiában számos nyelvből is ismert — részleges reduplikáció, vagy az olyan pre- és szuffixumokéval, mint a spanyol *re-*. Az abszolút szuperlatívusz a nyelvreírás távoli szintjeit, így a fonetikát is érintheti: pl. egyes kelta nyelvek 'nagyon' jelentésű szói (ír *ana-* prefixum, skót *glé*) „aspirálják” („hehezetesítik”) a rájuk következő melléknév szókezdő mássalhangzóját. (AUSTERLITZ lágyítást említ, i. m. 298); az itelmenben (kamcsadálban) a *hi* ~ *he* 'nagyon' után, ha magánhangzóval kez-

dődő melléknévhez járul, hiátustöltőnek — eltérően általában más esetektől — gégezárhang keletkezik (A. P. VOLODIN, *Itel'menskij jazik*. Leningrád, 1976. 38, 72).

AUSTERLITZ is megjegyzi, hogy az abszolút szuperlatívusz „nem volt hermetikusan elzárva a relatív szuperlatívusztól” (i. m. 233), erre utal a magyar *leg-* etimológiája is. A magyar felsőfok jele, a *leg-* a cseremiszi *ləŋ* 'sok; nagyon' szóval (a cseremiszi a legáltalánosabb 'nagyon' jelentésű szó az opálos *peš ~ piš*), illetve esetleg a zürjén *leg ~ veg* 'dühös' szóval (FOKOS-FUCHS i. m. 535) áll etimológiai kapcsolatban (PAIS DEZSŐ: MNy. LXIII, 132; az egyik zürjén abszolút szuperlatívusz, a *l'ok* 'dühös, gonosz', *l'oka* 'nagyon' [FOKOS-FUCHS i. m. 571] analógiájára). Hasonló jelentésfejlődésre egyébként máshonnan is van példa, így a kínaiiban *hěn* 'dühös; nagyon'. (A kétféle jelentésnek megfelelően kétféle, más-más kulcsba tartozó írásjeggyel írják, s a mai kínaiak számára az etimológiai összefüggés általában nem átlátható.)

A QUANTITASHoz sorolható a magyar közép fokú *sokkal jobb* kifejezés *sok* eleme, továbbá megfelelői számos, az abszolút szuperlatívusz QUANTITAS-övezeteihez nem tartozó nyelvben is, például a német *viel*, holland *veel* és angol *much* hasonló használata. HADROVICS LÁSZLÓ mutatott rá, hogy az ilyen típusú kifejezésekben a magyarban a MAGNITUDO volt általános, a QUANTITAS — talán latin (*multo*) vagy német mintára — újítás, a kódexekben és egyéb korai nyelvemlékekben a mai *sokkal erősebb*, *sokkal inkább* helyett *naggyal erősb*, *naggyal inkább* szerepelnek (i. m. 277—8). Ugyancsak a QUANTITASHoz sorolható a mai magyarban a *nagyon* kvázi-antonimája, a *kevésbé* (pl. *nagyon szép* vs. *kevésbé szép*).

KICSI SÁNDOR ANDRÁS